

Prof. dr. Nebi DERVISHI
(Tetovë)

**MASAKRA E LADORISHTIT NË VITET E LUFTËS
SË DYTË BOTËRORE (28 TETOR 1944)**

Nga ngjarjet dhe datat e shënuara të historisë sonë më të re në trevat Lindore shqiptare, në vitet e Luftës së Dytë Botërore, ndër më të dhimbshme, pa dyshimin më të vogël është masakra e Ladorishtit, më 28 tetor 1944, kur brenda një dite nga terrori nazifashist u vranë dhe u dogjën në zjarr 84 persona (burra, gra dhe fëmijë).¹

Ka ngjarje në jetën e popujve, të cilat për nga detyrat që shtrojnë për zgjidhje, për nga përmasat dhe forca e qëndrimit dhe sakrificës, mbetën përgjithmonë në histori, si udhërrëfyes për kohën e vetë dhe për të ardhmen. Një ngjarje e tillë, në jetën e popullit shqiptar të trevave Lindore, është masakra në fshatin Ladorisht të Strugës, më 28 tetor 1944, që është enigmë dhe sfidë për studiuesit dhe historianët edhe pas kaq vitesh.

¹ Zejnulla Qyra, “Masakra e Ladorishtit – sfidë për historianët”, në gazetën *Fakti*, 30. X. 1999, faqe 9; Nebi Dervishi, *Struga me rrethinë 1941-1944*, Strugë, 2012, f. 119-130.

Në vjeshtën e vitit 1944, si në gjithë Ballkanin Perëndimor² ashtu edhe në rrethin e Strugës, zhvilloheshin luftime të ashpra nga ana e kualicionit antifashist, kundër forcave nazifashiste gjermane. Komanda ushtarake gjermane e dislokuar në Strugë bëri përpjekje të mëdha për të asgjësuar njësitë partizane të UNÇ të Shqipërisë dhe Maqedonisë nga Qafa e Thanës. Në këto rrethana, Shtabi i Divizionit 48 të UNÇ dhe AP të Maqedonisë mori vendim që të shkatërrojë mbrojtjen e këtij territori nga forcat ushtarake gjermane, që shtriheshin nga Struga deri në Qafë të Thanës. Në këtë aksion u angazhuan luftëtarët e Brigadës IV shqiptare dhe njësitet partizane të Brigadës së Parë Maqedonase³, në bashkëpunim me disa njësi të UNÇ të Shqipërisë⁴, me të cilat kontakti ishte vendosur që më parë. Më 23 tetor 1944, në jugperëndim të fshatit Ermësë (Mali Vllaj), në afërsi të kufirit, është mbajtur një mbledhje, në të cilën kanë marrë pjesë përfaqësues të Shtabit të Brigadës së Parë Maqedonase, Brigadës së IV Shqiptare, si dhe përfaqësues të Batalionit IV së Brigadës XX të Shqipërisë⁵. Aty është arritur marrëveshja që në formë të koordinuar dhe me forca të përbashkëta, të sulmohen kolonat gjermane, të cilat ishin në lëvizje në drejtimin Qafë e Thanës-Strugë. Më 24 tetor 1944, forcat gjermane u sulmuan nga tre drejtime dhe thuajse u shpartalluan tërësisht, duke pësuar shumë të vrarë dhe të plagosur⁶. Edhe në ditët që pasuan, njësitë gjermane do të sulmohen pa rreshtur. Këto sulme të njësiteve antifashiste do të shqetësojnë komandën ushtarako-policore gjermane që ishte stacionuar në Strugë, e cila ishte e vendosur që me të gjitha mjetet

² Masar Kodra, *Shqiptarët e Maqedonisë gjatë Luftës së Dytë Botërore (1939-1944)*, Kumanovë, 1996, f. 237-264.

³ Po aty.

⁴ *Historia e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare të popullit shqiptar*, Vëll. IV, Tiranë, 1989, f. 717-719.

⁵ Михајло Апостолски, *Завршните операции за ослободување на Македонија*, Скопје, 1953, стр.170-199ч

⁶ *Historia e Luftës Antifashiste ...*, Vëll.IV.

që i kishte në dispozicion, t'ua mundësojë në mënyrë të sigurtë njësiteve ushtarake që të tërhiqeshin në rrugën strategjike për në Qafë Thënë. Për këtë arsye, që më parë komanda në Strugë formon njësi të posaçme vëzhguese me detyrë: kontroll permanentë mbikëqyrës-shërbyes, në relacion Strugë-Qafë e Thënës dhe Strugë-Ohër, e cila ishte nën përgjegjësinë e nën komandës,-rang më i lartë policor⁷.

Njësitë ushtarake patrulluese, të komandës dhe njësitit të Lajtnantit Vajs (“njeri ngrenësi”), do të siguronin edhe kolonën e fundit më të madhe gjermane, e cila në orët e fundit të 27 tetorit të vitit 1944, nga Ohri do të arrijë në Strugë, e cila menjëherë do të ndiqte rrugën për në Shqipëri, nëpërmjet Qafës së Thënës. Dhe kjo do të parapri ngjarjen , e cila do të jetë shkaku që një fshat i qetë, jo shumë larg Strugës, i banuar pastër me shqiptarë, pra, fshati Ladorishtë, ditën e 28 tetorit 1944 do të mbulohet me flakë dhe do të notojë në gjak.⁸

Duke u ndodhur pa ndërprerë nën trysninë e pritave dhe sulmeve të befasishme, nazistët gjermanë, në shenjë hakmarrjeje vendosën ta ndëshkojnë Ladorishtin. Në mëngjesin e hershëm të 28 tetorit të vitit 1944, forcat e shumta gjermane, të armatosura deri në dhembë e rrethojnë fshatin, pa lënë asnjë mundësi për t'u larguar askush nga fshati. Shtëpive iu vu zjarri, ndërsa popullatën e tubuar e dërgojnë në fund të fshatit, në vendin e quajtur “Vakçare”, pranë rrugës Strugë-Qafë Thënë. Ata që u përpoqën të çanin bllokadën qëlloheshin dhe vriteshin në vend. Në këtë masakër nuk u kursyen as pleqtë, gratë dhe fëmijët. Nga 84 të masakruar, nga xhelatët nazifashistë, 7 ishin gra, 4 fëmijë, ndërsa 73 të tjerë të rijnë, burra dhe pleq. Në vendin e quajtur Vakçare, pasi i radhisin në kolona, i qëllojnë me breshëri mitrolezi. Për të qenë më të sigurtë se të pushkatuarit janë vranë, ata do t'i qëllojnë

⁷ Nebi Dervishi, *Etnokultura e Fushëgropës së Ohrit*, Tetovë, 2005, f. 271.

⁸ Po aty.

viktimat e tyre edhe nganjëherë në kokë, të cilët ishin të mbuluar në rrëke gjaku. Në këtë kasaphane hordhitë gjermane do të kryenin një nga masakrat më të tmerrshme në vitet e Luftës së Dytë Botërore.⁹

Ladorishtarët, pa përjashtim, edhe pas shumë vitesh të kaluara, ende i ruajnë kujtimet e kësaj masakre. Të gjithë ato që e përjetuan masakrën e 28 tetorit të vitit 1944, janë të një mendimi, se masakra ka qenë me skenar të parapërgatitur, për të cilën flasin qartë edhe dëshmitë. Ato ditë tetori, në Ladorishtë hynë eprorët e Brigadës IV Shqiptare¹⁰ dhe pasi formojnë njësitin e të rinjve për vetëmbrojtje, ose çetën që do të bëjë roje në fshat, do të largohen në fshatin Vishnjë. Kjo të shton dyshimin të mendosh se “kush u dha urdhër atyre të rinjve, ose detyrë 3-4 të moshuarve që ta sulmojnë patrullën gjermane, e cila lëvizte pandërprerë në rrugën Strugë-Qafë e Thënës dhe pastronte terrenin, me qëllim të tërheqjes së sigurtë të forcave gjermane. Ky provokim i 24 tetorit të shton dyshimin dhe dilemën se kjo masakër ka qenë e përgatitur, të cilën fshatarët nuk e kanë kuptuar, ose ashtu është dhënë komanda nga lartë. Mandej, kush ka qenë personi (Ladorishtarët e dinë, por publikisht u mungon guximi të tregojnë), i cili një natë para djegies së fshatit ka trokitur në disa shtëpi duke i paralajmëruar të largohen pa humbur kohë nga fshati, se të nesërmen fshati do të digjej? Kush i dinte pikat më të ndjeshme të fshatit Ladorishtë, të cilët ishin bllokuar që në orët e hershme të mëngjesit të 28 tetorit, që t’i pamundësohet popullatës ladorishtare që të largohet? Pse Brigada e IV Shqiptare, e cila gjendej në afërsi, në fshatin Vishnjë (rreth 700-800 metër në vijë ajrore) nuk iu dha urdhër luftëtarëve të vetë të sulmojnë dhe së paku të parandalojnë masakrën e falangës gjermane, që tërë ditën

⁹ V. Kasapi – H. Cipuri, *Çlirimtarët shqiptarë nga Dibra në Zagreb*, Tiranë, 1995, f. 67.

¹⁰ N. Dervishi, *Struga me rrethinë në vitet e Luftës së Dytë Botërore...*, f. 119

e 28 tetorit bënin hatanë mbi banorët fatkeq të Ladorishtit¹¹? Pse krerët e Brigadës së IV Shqiptare, më 3 nëntor 1944¹², pakë ditë pas masakrës së Ladorishtit, do të interesohen se çka fletë popullata e rajonit të Strugës për këtë masakër, në një letër që është e nënshkruar nga eprorët Qemal Agolli dhe Esat Doko? Ka edhe shumë pikëpyetje të tjera për këtë masakër...

Bilanci i kësaj masakre ishte i tmerrshëm: 84 persona u vranë, mbi 40 të tjerë përjetuan lëndime të tmerrshme fizike, mbi 60 shtëpi dhe 30 kasolle u dogjën nga themeli, ndërkaq numri i kafshëve shtëpiake dhe zahirja për to u dogjën në flakët e luftës¹³.

Gjatë kësaj masakre do të veçojmë disa raste: Plakën Myribane Çollaku, 84 vjeçare, gjermanët e detyruan që me dorën e saj, t'ia vë flakën kasolles së vetë dhe kur kasollja mori flakë, plakën e gjuajtën në flakë dhe ajo u dogj e gjallë. Gruaja Luze Lena, e cila duke e parë të shoqin të vrarë te lëma e Jashar Dautit, e kap për fyti ushtarin gjerman dhe më pas edhe ajo vritet. Është tepër tragjike, por edhe shumë tronditëse, humbja e foshnjës trevjeçare, Esheref Lenës, i cili vritet në kraharonin e të atit. Këtu po veçojmë trimërinë e vajzës 15 vjeçare Telete Dino Hoxha, e cila vritet nga ushtarët gjerman duke tentuar ta mbroj babanë e saj... Ka edhe shumë raste për tu përmendur për trimërinë e banorëve të këtij fshati, si ajo e Mustafa Hoxhës, i cili kërkonte në Vakçare që gratë dhe fëmijët të kursehen nga pushkatimi¹⁴.

Të masakruar mbetën 84 veta, prej tyre 80 nga Ladorishti dhe 4 të tjerë nga Struga, Veleshta, Belica e Epërme dhe nga Shqipëria. Familjet ladorishtare i humbën më të dashurit e tyre: Familja Lena humbi 9 anëtar; Familjet Murtishi e Zylali nga 6 anëtarë; Familjet Allka, Klenja dhe Dauti nga 5 anëtarë; Familjet

¹¹ Po aty.

¹² Letër e Shtabit të Brigadës së IV Shqiptare, dt. 3.XI.1944 nënshkruar nga Esat Doko e Qemal Agolli, dërguar Lutfi Llogës (në origjinal), ruhet te autori.

¹³ Z. Qyra, "Masakra e Ladorishti"

¹⁴ Nebi Dervishi, Masakra e Ladorishtit (28.X.1944), Referat në Simpoziumin e mbajtur me rastin e 65 vjetorit, në Strugë.

Kolonja, Lleshi, Mamudi, Hoxha, Sulejmani, Coma e Çollaku, nga tre anëtarë; Familjet Emini, Etemi, Ismaili, Karafili e Rika, nga dy anëtarë¹⁵.

Masakra e Ladorishtit që nisi në mëngjesin e 28 tetorit dhe zgjati deri në orët e vona të pasdites, për asnjë moment nuk u pengua nga efektivat e Brigadës së IV Shqiptare dhe Brigadës së XV Maqedonase, të cilat sipas atyre që e përjetuan atë golgotë, nuk kanë qenë shumë larg fshatit. Sipas disa të tjerëve, forcat e Brigadës së IV Shqiptare dhe Brigadës së XV Maqedonase, ditën kritike ishin të vendosur në fshatin Vishnjë, por edhe ky fshat nuk është larg fshatit Ladorishtë, dhe se ka pasur mundësi reale, që me efektivat e tyre ushtarake të intervenojnë, e në fund të fundit do të “ulnin koston” përfundimtare të kësaj masakre.

Ata që përjetuan këtë masakër edhe sot deklarojnë se radhët e falangës gjermane që kreu masakrën ka pasur edhe 4 persona me tesha gjermane nga Struga, emrat e të cilëve në buzë i përshpërisin, si Simon Uzuni, Jone Lazori, Gligor Jordanoski etj, të cilët pas përfundimit të luftës kanë qenë të privilegjuarit e sistemit.

Aty nga fundi i muajit shtator 1944, Brigada e Katërt Sulmuese Shqiptare me direktive të Shtabit të përgjithshëm të UNC të Maqedonisë, zbret në fshatin Dollogozhdë dhe nis aksionin për të hyrë në fshatrat e tjera të rajonit të Strugës. Shtabi i Brigadës së IV për të operuar më mirë, katër Batalionet i ndan si vijon:

Batalioni i Parë i Brigadës bashkë me shtabin u drejtua me marrëveshje paraprake që të hyjnë në fshatin Veleshtë, Batalioni i Dytë prej fshatit Drasllavicë kishte për detyrë të sulmonte njësite e ushtrisë gjermane që ishin të stacionuara, pranë fabrikës të tullave; Batalioni i Tretë kalon në fshatrat Zagraçan, Shumë, Vishnje, Ladorishtë e Ermezë, (Mali Vllaj), ndërkaq Batalioni i Katërt u

¹⁵ Po aty.

vendos pranë fshatit Misleshovë prej nga bënte përgatitjet për të sulmuar Strugën.¹⁶

Komanda ushtarake gjermane e dislokuar në Strugë bën përpjekje të madhe të asgjësoj njësit partizane të UANC të Shqipërisë dhe Maqedonisë nga Qafa e Thanës. Më 9 gusht 1944 Komanda ushtarake gjermane duke parë rrezikun nga forcimi i Lëvizjes Antifashiste dhe izolimit të qytetit të Strugës nisi të grumbullojë njësi të mëdha të armatosura si edhe Divizionin 279, me qëllim që të mos lejoj ndërprerjen e rrugës furnizuese tërheqëse Manastir – Ohër – Strugë - Elbasan.¹⁷

Në këto ditë vendimtare, kur njësitë e UNÇ, në bashkëpunim me ato të UNÇ të Shqipërisë e ndjekin në çdo hap “Armatën e pathyeshme” hitleriane, njësit ushtarake gjermane që ishin të stacionuara në Strugë, ishin të rrethuara prej njërive partizane. Të gjitha rrugët që të shpinin në qytet ishin të mbyllura prej njërive partizane, me përjashtim rrugës Ohër -Strugë prej nga gjermanët duke përdorur mjetet e motorizuara dhe tanket bënë tërheqjen tepër të rënduar. Në këto rrethana të tërheqjes në këtë rajon tepër të rëndësishëm ushtarako-strategjik, shtegu malor i Qafës së Thanës duhet të luaj rolin më të madh në shkaktimin e goditjeve të fuqishme si dhe për t’ia vështirësuar dhe pamundësuar tërheqjen e ushtrisë gjermane. Në këto rrethana, Shtabi i Divizionit 48 të UNÇ dhe Aradhave partizane /AP/ të Maqedonisë mori vendim që të shkatërrojë mbrojtjen e këtij territori nga forcat ushtarake gjermane që shtriheshin nga Struga deri në Qafë të Thanës. Në këtë aksion u angazhuan luftërat e Brigadës IV shqiptare dhe një njësi partizane të Brigadës së Parë Maqedonase, në bashkëpunim me disa njësi të UNC të Shqipërisë me të cilat kontakti ishte vendosur që më parë. Më 23 tetor 1944, në jugperëndim të fshatit Ermez në afërsi të kufirit, është mbajtur një mbledhje në të cilën kanë marrë pjesë përfaqësuesit të Shtabit të Brigadës së Parë

¹⁶ N. Dervishi, *Struga me rrethinë 1941-1944...*, f.119-123;

¹⁷ Po aty.

Maqedonase, të Brigadës së IV shqiptare si dhe përfaqësuesit e Batalionit të IV të Brigadës 20 të Shqipërisë.¹⁸

Aty është arritur marrëveshja që në mënyrë të koordinuar dhe me forca të përbashkëta, të sulmohen kolonat gjermane të cilat ishin në lëvizje në relacionin në Qafë të Thanës - Strugë. Më 24 tetor të vitit 1944, forcat ushtarake gjermane u sulmuan nga tre drejtime dhe thuajse u shpartalluan tërësisht.¹⁹

Me këtë rast u vranë 30 ushtarë gjermanë dhe 22 u plagosën. Natën e kësaj date një njësit i armatosur gjerman nga Struga i shkoi për dore të depërtoj në drejtim të Qafës së Thanës, ku vendosi kontakte me një kolonë ushtarake gjermane që vinte nga Elbasani. Ndërkohë forcat e kombinuara partizane shqiptaro - maqedonase, përshkak të epërsisë së armikut, që me këtë rast përdori edhe tanket dhe mjetet e tjera të motorizuara, lëshuan pozicionet që i kishin marur gjatë ditës dhe tërhiqen në drejtim të Ladorishtit.

Dy ditë më vonë, forcat ushtarake gjermane sulmuan pozicionet mbi fshatin Ladorisht dhe në hyrje të fshatit Zagraçan²⁰, të cilat i mbante brigada e IV shqiptare. Luftërat e kësaj brigade u tërhoqën në fshatin Vishnje, ku ishin vendosur (stacionuar) edhe forcat e brigadës së parë maqedonase.

Pra, në këtë mënyrë njëra pas tjetrës ndalohen dhe sulmohen njësit ushtarake në ditët që ato bënë tërheqjen në këtë rajon tepër me rëndësi strategjike. Kjo veçanërisht do t'i shqetësojë komandën ushtarako - policore që ishte e stacionuar në Strugë, e cila ishte e obliguar që me të gjitha mjetet që i kishte në dispozicion, t'ua mundësojë në mënyrë të sigurt njërive ushtarake të tërhiqeshin. Për këtë arsye që më parë komanda në Strugë formon njësi të posaçme patrulluese me detyrë; kontroll

¹⁸ *Historia e LANÇ-së të popullit shqiptar...*, Vëll.IV, f. 717-721

¹⁹ По аты.

²⁰ Илија Калановски, Ослогодителната војна и револуцијата во Струга и Струшко, (1941-1945), Скопје, 1983, стр.150-151

permanente shërbyese në relacion Strugë- Qafë e Thanës dhe Strugë-Ohër.

Shërbimi ushtarako-policor në të vërtetë ishte në nën përgjegjësinë e Feltkomandaturës, e cila ishte rangu më i lartë policor. Feltkomandatura në Strugë mbulonte një territor tepër të gjerë. Juridiksioni i saj shtrihej që nga Tetova e deri në Korçë. Të gjitha feltkomandaturat e qyteteve si dhe stacionet policore nëpër fshatra në këtë rajon i nënshtroheshin kësaj komande. Më karakteristike ishte ajo, se kjo komandë në përbërje të saj kishte edhe të ashtuquajturën “Njësit speciale sulmuese, në krye të së cilës qëndronte Lajtnanti VAJS-i ashtuquajtura famëkeqi ”NJERINGRËNËS”-siç e thirrnin. Me emrin e këtij keqbërësi janë lidhur tërë vrasjet mizore që janë kryer në këtë rajon të gjerë kundër banorëve civilë²¹.

Njësit ushtarake patrulluese të feltkomandaturës dhe njësisë Lajtnantit Vajs do ta sigurojë edhe kolonën e fundit më të madhe gjermane e cila në orët e fundit të 27 tetorit të 1944 nga Ohri do të arrin në Strugë e cila menjëherë do të vazhdojë rrugën për në Shqipëri. Dhe kjo atëherë do të sjell ngjarjen e cila do të jetë shkaku që një fshat i qetë pran qytetit të Strugës i banuar tërësisht me shqiptarë, fshati Ladorisht, ditën e 28 tetorit të 1944 do të mbulohet me flakë dhe të notojë me gjak²². Atë ditë, njëra nga këto njësi patrulluese e cila lëvizte rrugës për në Qafën e Thanës, afër vendit të quajtur “SHTABI” pa pritur do të sulmohet nga njësit partizane. Zëri i armëve do të dëgjohet deri në stacionin bazë të feltgjandarmërisë. Për kujdestarët e stacionit kjo ishte një sinjal i mjaftueshëm. Ato pa humbur kohë dalin dhe i vinë në ndjekje drejt vendit prej ku u dëgjua të shtirat e pushkëve. Patrulla e cila ka qenë e sulmuar, nuk dinte që të tregojë prej dhe nga kush

²¹ Nebi Dervishi, *Etnokultura e Fushëgropës së Ohrit*, Tetovë, 2005, 272-273.

²² N. Dervishi, “Masakra e Ladorishtit”...

që e sulmuar, por vetëm se dyshon se ka qenë e sulmuar nga partizanët²³.

Ndoshta çdo gjë do të mbaronte me këtë, se në atë moment nuk do të zbres rastësisht një fshatar, i cili duke rrugëtuar nga fshati Frëngov që udhëton për në Strugë. Ai menjëherë është ndaluar dhe është pyetur për të treguar se kush kanë qenë ato që kane gjuajtur patrullën, sa kanë qenë dhe nga janë larguar. Kush e di se si, por sigurisht fshatari është frikuar së tepërmi, ndonëse nuk ka vërejtur askënd dhe aspak nuk ka pasur ai njohuri, vetëm se për të shpëtuar, ju thotë se dy-tre vete i ka parë se si largohen në drejtim të fshatit Ladorisht, pranë malit, nëpër një rrugë të ngushtë.

Kjo që e mjaftueshme për këtë. Menjëherë rojet e stacionit kthehen në bazë dhe me telefon për këtë rastin e njoftojnë Feldkomandaturën në Strugë, dhe atë personalisht komandanti Fonensberger.

Menjëherë pasi pranon lajmin përmes telefonit për sulmet pranë Shtabit dhe për atë që kanë gjuajtur janë larguar në drejtim të fshatit Ladorisht, majori Fanensberger menjëherë e thirrën për t'u këshilluar lejtntantin Vajs, i cili pa humbur kohë i deklaron se ato janë pjesëtarë të partizanëve dhe e këshillon që të ndërmarrë masa më të rrepta.

Fanensbergeri atëherë e thirrën dhe për tërë rastin e njofton komandantin e Ohrit Baumgartenin, i cili pas tërheqjes nga Ohri më 13 tetor qëndronte në Strugë. Bindja (mendimi) i të dyve ka qenë identike: Fshati Ladorishtë është fajtorë për këtë, sepse i pranojë partizanët, mandej që nuk i kapi dhe nuk i dorëzoi sulmuesit të komanda gjermane.

Vendimi i përbashkët i dy komandantëve ka qenë: “fshati fajtor Ladorishti, t'i vëndohet zjarri ndërsa fshatarët fajtorët të pushkatohen”²⁴!

²³ Po aty.

²⁴ N. Dervishi, “Masakra e Ladorishtit”...

Që atë natën në vigjilje e 28 tetorit të 1944 nëpërmes disa pjesëve të caktuara të kolonave ushtarake të cilat tani tërhiqeshin, nga ana juglindore u “mbulua” fshati. Gjatë natës kritike ka pasur gjallëri të pakët. Kalona që arrin nga Ohri pa humbur kohë pjesë-pjesë vazhdon rrugën e Qafë Thanës. Janë dëgjuar luftime veçanërisht pranë Qafës së Thanës, ku atë natë janë zhvilluar përpjekje të armatosura në mes ushtareve gjermanë dhe njësisve të Brigadës së Katërt dhe Brigadës së Parë maqedonas.

Çdo luftë të sjellë edhe viktimat e veta por rasti i viktimize-masakra të paparë në fshatin Ladorishtë të Strugës më 28 tetor 1944, është enigmë dhe rast i veçantë unikal në vitet e Luftës së Dytë Botërore, ndonëse kanë kaluar 70 vjet, shumë gjëra heshtën edhe pse çdo gjë dihet se si erdhi deri te kjo masakër. Plot 70 vjet këto viktima u lanë në harresën e historisë nga organet kompetente dhe shoqata e komunës së Strugës, por edhe Lidhja e Luftëtarëve të Strugës ku kanë gravituar anëtarë edhe një numër i konsideruar i shqiptarëve, të cilët për 50 vjet nuk e kanë gjetur të arsyeshme të vizitojnë këto varreza, në fshat, por kanë gjetur kohë të vizitojnë varreza shtazësh dhe të kësaj natyre.

Është për të përshëndetur që vitet e fundit në shtypi tonë haset ndonjë shkrim për këtë masakër, si Mr. Shaban Prevalla, “Kultivues i traditës shqiptare”²⁵, studiuesi e historiani Zenulla Qyra, “Sfidë për Historjanët-rasti (Masakra) i Ladorishtit”²⁶, e ndonjë tjetër. Në histografinë e Maqedonisë me sa jemi te informuar deri më tani nuk është shkruar gati asgjë. Është mëkat se si këto “Historjanë të mëdhenjë” pa pikë turpi duanë të bëjnë historinë e vetë me gjakun e të tjerëve. Kulminacionin e turpin e tejkaloi çdo kufi në tubimin “shkencor” mbajtur në Ohër dhe Strugë, më datë 2-5 prill 1986 nga Këshilli i organizatës të

²⁵ Shaban Prevalla, “Kultivues i traditës shqiptare”, *Flaka*, 28 tetor 1944.

²⁶ Z. Qyra “Sfidë për historianët – rasti i Ladorishtit” në gazetën *Flaka* me rastin e 55 Vjetorit, 30 tetor 1999.

luftëtarëve me temë “Ohri e Struga në LNÇ (1941-45)”²⁷. Në këtë tubim çdo gjë mund të ishte por jo edhe shkencorë, kanë marrur pjesë historianë të dekoruar me titull shkencor si dhe pjesëmarrës në luftime që janë zhvilluar në këto rajone në vitet 1941-1945. “Kumtesat” referuesve në këtë tubim, “Shkencor” do të botohen në katër vëllime në 1990, me të njëjtin titull siç e kishin pagëzuar edhe vetë tubimin. Për habinë e të gjithëve askush nga këto pseudo-historianë e studiues që marrin pjesë në këtë tubim nuk e gjetën të udhës që në punime e tyre jo të hedhin dritë në këtë masakër por vetëm të përmendim këtë të cilën nuk e bënë shoqata e historianëve shqiptarë dega në Strugë në bashkëpunim me aktivistet nga Fshati Ladorisht, me rastin e 50 vjetorit jubilar 27-28 tetor të 1994 e gjeten të rrugës të organizojnë një akademi dhe një sesion shkencor ku me punimet tuaja morën pjesë studiues historianë nga Shqipëria, Kosova dhe Maqedonia, të cilët me punimet e tyre shkencore dhanë aq shumë të dhëna me çka pjesërisht u ndriçua kjo masakër që jo rastësisht, pra qëllimisht është rënë në harresë .

Për të fituar një tablo më të saktë, për këtë ngjarje makabre të masakrës së Ladorishtës do të jap disa segmente të Deklaratës së njërit prej atyre që e ka përjetuar masakrën ato ditë të fundit të tetorit të vitit 1944, të Sali A.Zylali²⁸.

“...Në gjysmën e dytë të muajit gusht të 1944 u zgjodh Këshilli Nacional Çlirimtar, në mbledhjen e mbajtur në fshatin Belicë e Epërme. Udhëheqës i kësaj konference ka qenë Vasil Kallajxhiu, Shaziman Oran Coma, Josif Misa, Stojce Leci si dhe Shtabi i brigadës maqedonase.

Në këtë konferencë gjithashtu u zgjedh edhe Këshilli NÇ për fshatin Ladorishtë: Seit J.Zylali-kryetar, Sali Zylali-sekretar si dhe Kadri Cenka, Daut Çermenika, Amdi Rashit Murtishi, Ramadan Etem Ajro dhe Xheladin Amdi Hoxha që të gjithë anëtarë. Për

²⁷ Охрид и струга во НОБ (1941-1944).

²⁸ Salo Zylali, *Kujtime*, lindi 1910, dhënë autorit më 28.09.1993.

shtatë fshatrat kryetar i Këshillit NÇ u zgjodh Aziz Maksut Ajro, kurse sekretar Simon Kutani. Këshilli i përmendur ka pasur për detyrë të agjitojë në mesin e rinisë për t'i inkuadruar në radhët e partizanëve, të mbledhë veshmbathje, të grumbullojë ushqime e medikamente etj. Këshilli me angazhimin e përditshëm ka arritur rezultate. Ai ishte i betuar që të punojë ditë e natë, vetëm e vetëm të luftohet kundër okupatorit fashist gjerman. Qendra e tubimeve (mbledhjeve) ishte në shtëpinë e Shazo Oran Comës në fshatin Shumë. Në këtë qeli merrnin pjesë jo vetëm Këshilli i lartpërmendur, por edhe Vasil Kallajxhiu, Sandre Kuckini, Josif Misa, si dhe faktori i Lëvizjes NÇ, Shazo Oran Coma, i cili direktivat e merrte prej Komitetit Partiak në Strugë. Urdhri me rëndësi ishte dërguar që Aradhat partizane (lexo Brigada e IV Shqiptare) të vendoset në Ladorishtë. Shazo Coma me anën e korierit.... Izet Zyber Tela iu drejtua Këshillit NÇ në Ladorishtë, i cili ia paraqet direktivën e Komitetit Partiak të Strugës, që Njësitë e Brigadës së Katërt Shqiptare të hyn në Ladorishtë. Kundër këtij hapi të nxituar ishte fisi Merko dhe Lena. Mustafa Merko tentoi që t'u bije partizanëve që ishin te Krastë, afër shtëpive të Comollarëve. Fshatarët e Ladorishtës i dolën përpara Mustafa Merkos me shokë dhe e ndaluan të bëjë pushkë me partizanët. Prej atij vendi partizanët ishin rreth 200 metro larg tyre. Meqenëse partizanët dhe Shtabi i Brigadës së Katërt u vendos në Ladorishtë, Këshilli NÇ filloi të mbledhë bukë, groshë, e mish. Mandej blenë edhe një lopë prej Rraim Lenës. Kazani ziente para ndërtesës të ish-xhandarshmërisë jugosllave. Fshatarët me këtë rast u treguan mjaft bujar, duke dhënë bukë e gjëra të tjera. Para se të hynë partizanët në Ladorishtë, qendra e gjermanëve ka qenë në fshatin Fërngovë. Këtë e vërtetoj unë Sali Zylali. Një ditë vjen Rexho Emimi i shoqëruar me disa gjermanë aty te ndërtesa e vjetër e Bashkisë, ndërsa unë (Salua) gjendesha te xhamia e fshatit. Rexho Emimi mu drejtua me këto fjalë: “Shiko mos ketë prej atyre”. Unë, pa humbur kohë vrapova për te shtëpia e axho Seit Zylalit, ku para

shtëpisë qëndronte Esat Doko i shoqëruar me nja 6 partizanë të tjerë. Atyre u lajmërova të largoheshin sa më parë, sepse te xhamia e fshatit kishin ardhur gjermanët. Esat Doko me shoqëruesit menjëherë u largua përpjetë malit. Pas dy-tre ditëve partizanët filluan të luftojnë kundër gjermanëve te vendi i quajtur Fierishta, duke shtjerë drejt Shtabit që mbahej nga forcat gjermane. Në këto luftëra të ashpra vritet një partizan, si duket ishte nga rajoni i Kërçovës, të cilin bashkëluftëtarët e sollën te ndërtesa ku ziente kazani i ushqimit që përgatitej për partizanët. Partizanit të vrarë i kishte dalur syri sa një kokërr arre, të cilin pastaj e morën dhe nuk e dimë se ku e varrosën.

Pasi kalojë kjo luftë, strukturat partizane dhe Shazo Orhan Coma insistuan që patjetër në fshatin Ladorishtë të formohet një “roje-çetë” e fshatarëve, të cilët do të luftonin kundër gjermanëve. Ky plan ka qenë hartuar nga Komiteti i Partisë në Strugë. Këtë direktivë në Këshillin e fshatit e pranuan dhe menjëherë formuan një grup për luftë. Personat që morën pjesë në këtë çetë ishin: Sherif Coma, Arslan Mahmudi, Sherif Malo, Mustafa Merko, Sefer Murtishi, Murat Murtishi, Murteza Lena, Murat Lena, Kalosh Yska, Muharrem Ajro, Dehar Lena, Lutfi Zylali, Dajlan Sh.Merko, Bejadin Klenja e Rexhep Qazo. Këto 15 persona të armatosur e kryen sulmin e armatosur kundër patrullës gjermane në vendin e quajtur “vakçare”, ku u vranë 4-5 gjermanë. Në këtë betejë të pabarabartë me gjermanët, fshatarët ladorishtarë e liruan frontin. Gjermanët të armatosur gjer në dhëmbë, i ndoqën çetën e fshatit gjer te mulliri i Llabunshtarit, i cili gjendej në afërsi të fshatit. Në ato momente u lëshuan në ndihmë çetës edhe anëtarët e Këshillit, por gjermanët u tërhoqën. Kjo ngjarje ka ndodhur më 24 tetor të 1944. Në ndërkohë na erdhi lajmi se gjermanët po vinin nga prapashpina, pra nga mali, nga ana perëndimore, me qëllim që t’i rrethojnë partizanët. Prej kësaj propagande luftëtarët e Brigadës së Katërt u larguan nga fshati Ladorishtë dhe u vendosën në Vishnje. Në këtë mënyrë Ladorishta ngeli e pambrojtur. Më 27

tetor të vitit 1944, nga fshati Fërngovë me altileri të rëndë na ranë dhe gjylja e këputi majën e minares të xhamisë dhe predha (granata) bije në sheshin e fshatit. Kjo predhë edhe sot ndodhet aty. Në momentin e dhënë Këshilli i fshatit ndodhej në shtëpinë e Mustafa Merkos, jo fort larg ku ra gjylja. Ne të gjithë u frikuam. Kryetari i Këshillit propozoi që sonte të mbrohet fshati, duke lënë roje në tri anët e fshatit dhe atë: në lindje, veri dhe në jug. Axhi Allka ishte roje e fshatit në fushë. Ne e porositëm atë që t'i thërras edhe korrierët e tjerë për të mbrojtur fshatin, kurse ai i revoltuar nuk na ndigjojë. Pothuajse në ato momente të gjithë pa përjashtim ishim si pa mend. Sapo dolëm nga zyra, u shpërndamë. Po në këto momente erdhën nga Vishnja tre partizanë, të cilëve po ashtu duke hyrë në fshat, gjermanët ndaj tyre gjuajtën me altileri, por pa ndonjë pasojë serioze. Partizanët e thirrën Seit Zylalin, që ta marrin lëkuren e lopës e ta çojnë në Vishnje, e në këtë mënyrë shpëtoi Kryetari i Këshillit Seit Zylali. Prej këtij momenti nga fshati u larguan shumë fshatarë. Atë natë (natën e 28 tetorit 1944) në fshat kanë ardhur disa Fërgovarë të cilët kanë pasur për detyrë të kontrollojnë fshatin që mos ketë partizanë. Më në fund u bindën se në fshat nuk ka partizanë. Gjermanët ishin të lirë e të sigurtë të rrethojnë fshatin Ladorishtë dhe njëherit t'i zënë vendet strategjike, si Belika, te krasta, te Burimi, afër shtëpive të Comollarëve dhe në qoshe të fshatit, rrugës për në fshatin Vishnje...) ²⁹”

Pra, në shenjë hakmarrje gjermanët natën midis 27-28 tetorit 1944 e rrethojnë fshatin në pikat më strategjike, gjë e cila të jep të kuptosh se në radhët e gjermanëve ka pasur edhe njerëz të cilët shumë mirë e kanë njohur pozitën e fshatit.

Në orët e hershme të mëngjesit, duke gdhirë (aguar) 28 tetori, gjermanët fillojnë si bisha të egërsuara veprën makabre të masakrës, një pjesë e tyre hyn në fshat, kurse pjesa tjetër e ushtrisë gjermane nuk i lejonte fshatarët të largoheshin nga fshati.

²⁹ Kujtimet e Salo Zylalit në dorëshkrim ruhen në Arkivin e autorit.

Banorët e fshatit të tmerruar nga ky skenar, tentuan të largohen nga fshati nga të gjitha anët, por pa sukses, meqenëse që të gjitha shtigjet ishin të bllokuara. Gjatë këtyre tentativave për t'u larguar vriten një pjesë e fshatarëve, kurse pjesa tjetër më e madhe e tyre vriten brenda në fshat, edhe atë: nëpër shtëpi, oborre, kasolla, rrugica etj. Krahës me likuidimin fizik gjermanët kryen edhe djegien e fshatit, me ç'rast pati edhe viktimë të djegura.

Sipas të dhënave të mbledhura në teren, nga ato që e përjetuan këtë masakër gjermanët brenda në fshat vranë 54 persona, kurse të tjerët i detyruan të grumbullohen në mes të fshatit prej ku i dërguan në vendin e quajtur "Vakçare", dhe pas një torturimi shtazarak, nga radha i ndanë pleqtë, gratë e fëmijët, kurse meshkujt në moshën më të mirë, me batore armësh i pushkatojnë. Në këtë ekzekutim grupor ranë 30 burra, kurse një numër i vogël, falë gjeturisë së momentit, si Kurtish Lena, Ramadan Opari, Esheref Hoxha e Skënder Mahmudi, shpëtojnë nga më e keqja³⁰.

Bilanci i këtij maskarai do të jetë i tmerrshëm. Në fshatin Ladorishtë afër Strugës, në agimin (paraditen) e 28 tetorit të 1944 u vranë 84 persona, mbi 40 vetë përjetuan lëndime të tmerrshme fizike, mbi 60 shtëpi dhe mbi 30 kasolla u dogjën nga themelet, ndërsa numri i kafshëve shtëpiake e ushqimin për to tërësisht u shkatërrua.³¹

Pas tërë kësaj masakre, "të privilegjuarit" kishin për detyrë të shohin se çka ndodh nëpër fshatrat përreth, çka flitet për djegien e Ladorishtit (siç do të shprehen krerët e Brigadës shqiptare më 3 nëntor 1944) dhe si reagojnë ata që mbetën gjallë, të cilët edhe sot krimet i kanë të freskëta. Masakra e Ladorishtës, megjithëse kanë kaluar plot 65 vjet akoma flet shqip, ndërsa ne e kemi për detyrë dhe jo borxh që ta ndriçojmë këtë masakër që është rast unikal jo vetëm në këto anë, por edhe më gjerë në vitet e Luftës së Dytë

³⁰ N. Dervishi, "Ladorishti ka gjurmë të lashta...."

³¹ Po aty.

Botërore, është tragjedi që kurrë nuk duhet harruar, por përkundrazi duhet t'i japim vendin e merituar në historinë tonë jo fort të largët.³²

PASQYRË E TERRORIT FASHIST NË MASAKRËN E LADORISHTËS – 28 TETOR 1994

1. Nazim Mehmed Allka.....14.07.1911 –
28 Tetor 1944
2. Bilal Abdi Allka.....14.06.1927 –
28 Tetor 1944
3. Haxhi Tahir Alka.....11.01.1870 –
28 Tetor 1944
4. Mislim Bilall Allka.....16.02.1876 –
28 Tetor 1944
5. Abdi Mislim Alka.....03.09.1905 –
28 Tetor 1944
6. Emin Demisha Ajazi.....17.07.1911–
28 Tetor 1944
7. Selman Mustafa Alizao.....10.05.1915–
28 Tetor 1944
8. Behare Sherif Belica.....10.01.1890 –
28 Tetor 1944
9. Qamile Miftar Dauti.....03.02.1890 –
28 Tetor 1944
10. Ismail Selman Dauti.....20.02.1912 –
28 Tetor 1944

³² Po aty.

-
11. Mefail Selman Dauti30.01.1919 –
28 Tetor 1944
 12. Etem Demir Dauti.....13.03.1911–
28 Tetor 1944
 13. Jashat Maksut Dauti.....10.01.1962 –
28 Tetor 1944
 14. Nuredin Isa Emini13.10.1911 –
28 Tetor 1944
 15. Ismail Isa Emini.....13.09.1907 –
28 Tetor 1944
 16. Qani Etem Etemi17.03.1925–
28 Tetor 1944
 17. Nafi Etem Etemi17.09.1907–
28 Tetor 1944
 18. Dilaver Rexhep Zylali10.05.1908–
28 Tetor 1944
 19. Xhevid Mehmedali Zylali29.12.1921–
28 Tetor 1944
 20. Memedali Halil Zylali10.01.1865–
28 Tetor 1944
 21. Mersim Elez Zylali.....11.01.1914–
28 Tetor 1944
 22. Arif Jashar Zylali15.09.1865–
28 Tetor 1944
 23. Faik Jashar Zylali.....28 Tetor–
1944
 24. Arif Ajdin Islami15.05.1899–
28 Tetor 1944
 25. Bujar Ismail Ismaili20.01.1912–
28 Tetor 1944
 26. Mehmed Shaban Ismaili.....10.07.1918–

- 28 Tetor 1944
27. Miftar Osman Klenja21.01.1917–
28 Tetor 1944
28. Beadin Osman Klenja.....05.06.1926–
28 Tetor 1944
29. Istref Kadri Klenja.....01.02.1862–
28 Tetor 1944
30. Qemal Dalip Klenja.....11.01.1925–
28 Tetor 1944
31. Ariz Ajrulla Klenja20.12.1896–
28 Tetor 1944
32. Tefik Kamber Kolonja.....10.01.1914–
28 Tetor 1944
33. Hajdar Rushan Kolonja.....13.03.1908–
28 Tetor 1944
34. Rexhep Veis Kolonja.....05.05.1905–
28 Tetor 1944
35. Ahmedan Xhemail Karanfili21.06.1929–
28 Tetor 1944
36. Akik Xhemail Karanfili30.03.1914–
28 Tetor 1944
37. Zendel Beqir Kala25.03.1904–
28 Tetor 1944
38. Maksut Pasho Lleshi27.10.1881–
28 Tetor 1944
39. Sadush Demirali Lleshi.....10.02.1915–
28 Tetor 1944
40. Murat Abdulla Lleshi.....30.07.1910–
28 Tetor 1944

-
41. Nazim Beqir Lena10.01.1914–
28 Tetor 1944
 42. Luze Rrahim Lena11.12.1895–
28 Tetor 1944
 43. Rrahim Ali Lena10.09.1869–
28 Tetor 1944
 44. Zenu Rrahim Lena.....15.10.1914–
28 Tetor 1944
 45. Demir Ali Lena..... 20.01.1855–
28 Tetor 1944
 46. Rexhep Bajram Lena.....26.06.1913–
28 Tetor 1944
 47. Dear Elez Lena..... 26.12.1911–
28 Tetor 1944
 48. Pajazit Amit Lena.....13.02.1926–
28 Tetor 1944
 49. Esheref Ferik Lena.....30.05.1941–
28 Tetor 1944
 50. Osman Demisha Murtishi30.12.1896–
28 Tetor 1944
 51. Sefer Arif Murtishi.....18.08.1905–
28 Tetor 1944
 52. Murat Arif Murtishi20.05.1910–
28 Tetor 1944
 53. Faik Rustem Murtishi.....25.01.1897–
28 Tetor 1944
 54. Nazim Rushit Murtishi10.01.1912–
28 Tetor 1944
 55. Elvan Jakup Murtishi..... 15.09.1897–
28 Tetor 1944
 56. Fijat Adem Merko.....30.09.1907–

28 Tetor 1944

57. Shemo Dajlan Merko.....1922– 28–
Tetor 1944
58. Qamil Xhemail Mahmudi30.03.1914–
28 Tetor 1944
59. Sadush Baftjar Mahmudi21.05.1913–
28 Tetor 1944
60. Irfan Ibrahim Mahmudi13.10.1922–
28 Tetor 1944
61. Bexhet Ismail Malo10.01.1878–
28 Tetor 1944
62. Ajdin Arif Hoxha05.05.1876–
28 Tetor 1944
63. Telete Dine Hoxha.....17.02.1929–
28 Tetor 1944
64. Gjuladin Hamid Hoxha13.02.1877–
28 Tetor 1944
65. Nazif Yzeir Rika.....20.03.1896–
28 Tetor 1944
66. Shaziman Yzeir Rika25.11.1906–
28 Tetor 1944
67. Muharrem Murat Sulejmani26.02.1883–
28 Tetor 1944
68. Asip Veli Sulejmani..... 25.03.1908–
28 Tetor 1944
69. Shaban Gani Suljemani13.04.1925–
28 Tetor 1944
70. Nexhip Kurtish Saliu.....10.03.1902–
28 Tetor 1944
71. Ibrahim Kurtish Saliu.....25.01.1898–
28 Tetor 1944

-
72. Isa Kalosh Yska.....26.07.1923–
28 Tetor 1944
 73. Emin Isa Yska.....20.01.1877–
28 Tetor 1944
 74. Amide Jusuf Coma.....10.02.1908–
28 Tetor 1944
 75. Feim Jusuf Coma.....10.02.1908–
28 Tetor 1944
 76. Hamza Rakip Coma.....05.05.1860–
28 Tetor 1944
 77. Abdurrahman Hajrulla Çollaku.....10.10.1882–
28 Tetor 1944
 78. Fatime Demir Çollaku05.10.1880–
28 Tetor 1944
 79. Myriban Tafil Çollaku.....25.06.1860–
28 Tetor 1944
 80. Emin Zeqir Lena (Vrça)1904 nga Struga.....– 28
Tetor 1944
 81. Hasan Abdurrahman Shaipi.....20.12.1908–
28 Tetor 1944
 82. Velçani.....Nga Shqipëria–sejmeni i Asan Beut – 28 Tetor
1944
 83. Qemal Tela Vlashi (Veleshtë).....1920–
28 Tetor 1944
 84. Risto Anastas Belkoski.....1894 –
nga Belica e Epërme–28 Tetor 1944